

УДК 811.161.3'367'0

САСТАЎНЫ ІМЕННЫ ВЫКАЗНІК У СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЕ: РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ ІМЕННАЙ ЧАСТКІ

Наталля Паляшчук

кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык аддзела гісторыі беларускай мовы
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай
акадэміі навук Беларусі
(Мінск, Рэспубліка Беларусь)
e-mail: nata-poleshhuk@yandex.ru
ORCID: 0000-0002-0104-537X

У артыкуле паказана, што для рэпрэзентацыі іменнай часткі састаўнога іменнага выказніка ў старабеларускай мове часцей за ўсё выкарыстоўваліся назоўнікі ў назоўным, творным склонах, кароткія прыметнікі ў назоўным склоне; поўныя прыметнікі ў назоўным і творным склонах, прыметнікі ў ступенях параўнання; кароткія і поўныя дзеепрыметнікі; прыслоўі і словы катэгорыі стану; радзей – назоўнікі ў іншых ускосных склонах, колькасныя і парадаковыя лічэбнікі, прыналежныя і адносныя займеннікі; вызначана залежнасць выражэння іменнай часткі выказніка назоўным ці творным склонам назоўніка / прыметніка ад яе назіцыі ў структуры выказніка, паходжання і жанравай прыналежнасці пісьмовага тэксту, граматычных сістэм іншых славянскіх моў, традыцыйнасці арфаграфіі і імкнення адлюстравань на пісьме асаблівасці жывога маўлення.

Ключавыя словы: старабеларуская літаратурна-пісьмовая мова; гістарычная граматыка; гістарычны сінтаксіс; гісторыя беларускай мовы; выказнік; састаўны іменны выказнік.

Paliaszczuk Natallia. Compound nominal predicate in the Old Belarusian language: representation of the nominal part.

The article considers means of representation of the nominal part of the compound predicate in the Old Belarusian literary and written language and gives examples from written monuments of different genres dated the 14th – 18th centuries. It was revealed that the most common ways to express it are as follows: nouns in the nominative and instrumental cases, and sometimes in other oblique cases; short adjectives in the nominative case; full adjectives in the nominative and instrumental cases; adjectives in comparative and superlative degrees; short and full participles; adverbs and words of the category of state. Pronouns (possessive and relative) and numerals (quantitative and ordinal) are less common. The neuter short participles are used as part of a compound nominal predicate in mononuclear impersonal sentences. The choice of the nominative or instrumental case of a noun or an adjective being the nominal part of the predicate could depend on the location of the nominal part in the structure of the predicate, the origin of the written text, its genre affiliation, the grammatical systems of other Slavic languages, the traditional spelling and the desire to reflect the features of live speech in writing. These factors have caused the variability of the nominal part of the compound nominal predicate. The results of the research will contribute to the theoretical understanding of the dynamics, main trends and patterns of development of the syntactical system of the old Belarusian literary and written language. They will also be used in characterizing the language features of the monuments of different genres.

Keywords: The Old Belarusian literary and written language; historical grammar; historical syntax; history of the Belarusian language; predicate; compound nominal predicate.

© Паляшчук Н., 2019

Пытанні гістарычнага сінтаксісу беларускай мовы адносяцца да найменш распрацаваных у беларускім дыяхранічным мовазнаўстве. Паводле даных бібліяграфічных даведнікаў «Беларускае мовазнаўства» (Мінск, 1967; 1980; 1993; 2004), на працягу 1825–1965 гг. была створана 41 праца, дзе разглядалася гісторыя сінтаксісу беларускай мовы, у 1966–1975 гг. – 57, у 1976–1985 – 37, у 1986–1991 гг. – 10; у 90-я гг. ХХ ст. – першае дзесяцігоддзе ХХІ ст. – звыш 30. Па акрэсленых мэтах і задачах, ахопе факталагічнай базы вылучаюцца працы, прысвечаныя апісанню 1) комплексу сінтаксічных адзінак старабеларускай мовы, 2) канкрэтных сінтаксічных адзінак і сінтаксічных з’яў, 3) сінтаксісу асобных пісьмовых крыніц [Паляшчук 2017].

Састаўны іменны выказнік (далей СІВ) як тып састаўнога выказніка ў старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове разглядаўся ў наступных даследаваннях. У манаграфіі «Нарысы па гісторыі беларускай мовы» [Нарысы 1957, с. 288–313] зроблена класіфікацыя СІВ паводле выражэння яго іменнай часткі назоўнікамі (у форме назоўнага і творнага склону), кароткімі і поўнымі прыметнікамі, займеннікамі, дзеепрыметнікамі. Пры тым, што дадзенае апісанне развіцця сінтаксічнага ладу старабеларускай мовы на сённяшні дзень з’яўляецца найбольш поўным (хоць з часу яго выдання прайшло 62 гады!), яно патрабуе ўдакладнення. Па-першае, яно грунтавалася на адносна абмежаваным фактычным матэрыяле («... у інстытуце зусім не было гістарычнай картатэкі, адсутнічалі не толькі рукапісы пісьмовых помнікаў, але і публікацыі» [Нарысы 1957, с. 3]. Так, напрыклад, аўтары не мелі магчымасці карыстацца Статутамі Вялікага Княства Літоўскага 1566 і 1588, «Трыбуналам абывацелям Вялікага Княства Літоўскага», «Хронікай» Мацея Стрыйкоўскага і інш.), кнігамі Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. Па-другое, кніга заяўлена як *дапаможнік* для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў, адпаведна гэта ўлічвалася аўтарамі пры падачы – сціслай і кампактнай – матэрыялу. М. Булахавым у манаграфіі «Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы XIV–XVIII стст.» [Булахаў 1971] аб’ектам аналізу выступілі сінтаксічныя канструкцыі, дзе «прыметніку належыць роля граматычна арганізуючага кампанента» [Булахаў 1971, с. 3], таму прэдыкатыўная функцыя атрыбутываў разгледжана, як адзначыў у прадмове сам аўтар, у дастаткова сціслай форме. Між тым гэта не перашкодзіла даследчыку выявіць асноўныя заканамернасці выкарыстання кароткіх і поўных прыметнікаў, розных тыпаў дзеяслоўных звязак у складзе СІВ. Галоўныя члены сказа ў кнігах Францыска Скарыны былі праналізаваны А. Парукавым і Г. Клеўжыц [Парукаў, Клеўжыц 1987] і С. Рапацэвічам [Рапацэвіч 2000]. Устаноўлена, што ў пражскіх выданнях скарынаўскай Бібліі (1517–1519) пашырэнне атрымаў СІВ з назоўнікамі, прыметнікамі і дзеепрыметнікамі са звязкай, што падтрымлівалася ўздзеяннем царкоўнаславянскай мовы [Рапацэвіч 2000, с. 18]. Падобная выснова зроблена таксама І. Клімавым у адносінах да функцыянавання СІВ у Евангеллі, перакладзеным на беларускую мову Васілём Цяпінскім (1580): «... пад уплывам царкоўнаславянскага слупка Цяпінскі ў цяперашнім часе заўжды захоўвае звязку ў састаўным выказніку, што было адлюстраваннем практыкаванага ім паслоўнага прынцыпу перакладу» [Клімаў 2012, с. 149]. У дысертацыі В. Клімковіч [Клімковіч 2013] на матэрыяле старабеларускіх і старарускіх дакументаў дзелавага зместу прааналізаваны стылістычныя функцыі галоўных членаў сказа.

Такім чынам, кароткі экскурс у гісторыю вывучэння сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы [гл. таксама Паляшчук 2017] дазваляе сцвярджаць, што на

сучасным этапе развіцця беларускага гістарычнага мовазнаўства *актуальным* застаецца неабходнасць *канкрэтызацыі* існуючых сёння даных і атрымання новых у дачыненні да спосабаў і сродкаў рэпрэзентацыі СІВ у прыватнасці і выказніка ў цэлым як ядра, будаўнічага матэрыялу сказа, адметнасцей яго ўжывання і функцыянавання ў тэкстах рознай жанравай і храналагічнай атрыбуцыі *на максімальна даступным фактычным матэрыяле*, у тым ліку ўведзеным у навуковы ўжытак у апошні час (напрыклад, апублікаваныя кнігі Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага). Атрыманыя вынікі ў перспектыве стануць базай для стварэння новай манаграфіі, прысвечанай станаўленню і развіццю сінтаксічнага ладу беларускай літаратурна-пісьмовай мовы XIV–XVIII стст.

У дадзеным артыкуле* намі будуць прапанаваны вынікі назіранняў над марфалагічным выражэннем СІВ у старабеларускіх тэкстах рознай жанравасцілявой прыналежнасці (атрыманы ў ходзе першага этапу даследавання СІВ, пасля яго плануецца а) прааналізаваць спосабы выражэння дзеяслоўнай звязкі, б) прасачыць узаемаабумоўленасць дзеяслоўнай звязкі і іменнай часткі, в) вызначыць адметнасці выкарыстання назоўнага прэдыкатыўнага і творнага прэдыкатыўнага (найперш калі іменная частка выражана назоўнікам або прыметнікам).

Назоўнік у складзе СІВ. Іменная частка СІВ прадстаўлена назоўнікамі мужчынскага, жаночага, ніякага роду адзіночнага і множнага ліку 1) *назоўнага* склону, што паказальна для ўсіх помнікаў старабеларускай мовы. Пры наяўнасці звязкі (граматычнай, паўзнамянальнай, знамянальнай) СІВ абазначаў устойлівую, пастаянную прыкмету прадмета ці асобы: *іже ты ми бы¹ еси отець, ты бы¹ еси ми ма¹ка* (Пак. Хр., с. 116); *то піаница б¹де¹ и много¹дець* (Неба, с. 896); *церко⁶ е¹ дружина в¹руючи¹* (Будны, с. 1566); 2) *творнага* склону, што адзначаецца з XV ст. і з’яўляецца новай рысай у сінтаксічным ладзе старабеларускай мовы. Пры ўжыванні ў выказніку назоўніка ў творным склоне прыкмета, выражаная ім, класіфікуецца як часовая, якая ўзнікла і знайшла сваё праўленне ў пэўны адрэзак часу. Даследчыкі падкрэсліваюць, што выкарыстанне творнага прэдыкатыўнага адбывалася паступова. Першапачаткова замена ім назоўнага прэдыкатыўнага назіралася там, дзе ролю звязкі выконваў дзеяслоў з выразным, акрэсленым значэннем. У якасці дзеяслова-звязкі пры творным прэдыкатыўным выступалі дзеясловы *быти, стати, хотети, менити, называти, бачити* і інш.: *просил ее абы ему была мал¹жонкою* (Рач., с. 246); *тые асветниками быти не могут* (1584, АВК, XXXVI, с. 325); *станемоса мешка¹цами в¹чныхъ палацовъ* (Каліст, I, с. 1856). Да ліку асаблівасцей афармлення творнага прэдыкатыўнага можна аднесці, напрыклад, канчатак *-эмь* пасля *ц, р* у свецка-мастацкіх помніках другой паловы XVI ст., канчатак *-омь* пасля галосных пярэдняга рада ў запазычаных асабовых назвах у творах «Александрыя» (XVII ст.), «Кніга Макавеяў» (пач. XVII ст.); 3) іншых *ускосных* склонаў з прыназоўнікамі ці без іх, што назіраецца радзей: *в чужо¹ опеце з ымене¹цы нашыми у пана По¹дубе¹скаго былъ* (1539, KB3С, с. 150); *пе¹вы¹ стопе¹ бы¹ зъ аматисту,*

* Дадзены артыкул з’яўляецца працягам апісання выказніка ў старабеларускай мове [Паляшчук 2017, Паляшчук 2018, Паляшчук 2019], што з’яўляецца адной з задач задання «Гістарычны сінтаксіс беларускай мовы: прасты сказ», якое выконваецца ў адзеле гісторыі беларускай мовы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі з 2016 г.

вторы⁵ з змарагд⁸ (Алекс., с. 22); трети⁵ стопен бы¹ з стопазиона (Алекс., с. 226).

Прыметнік у складзе СІВ. Першапачаткова прэдыкатыўная функцыя была замацавана за кароткімі прыметнікамі, якія ў такім разе выражалі прыкмету, уласціваю суб'екту ў канкрэтны момант, «у яе «энергічным» праяўленні, як вынік акта думкі, як істотную рысу прадмета-дзеяніка, лагічна выдзеленую, найбольш важную ў пэўны момант ці пры пэўных абставінах, а значыць непастаянную, чымсьці абмежаваную» [Булахаў 1971, с. 30]. Заўважана, што 1) у якасці іменнай часткі звычайна выкарыстоўваліся кароткія якасныя прыметнікі^{**}, пры гэтым «прэдыкатыўная функцыя для многіх кароткіх форм якасных прыметнікаў была асноўнай» [Булахаў 1971, с. 30], радзей – прыналежныя: князь мой вжо *единадцать год есть немоощнъ* (1558, АВК, XXXVI, с. 355); *поки сыⁿ ие^cсѣевъ бѣде^m живѣ на земли* (Біблія, с. 335); *тая земля ... з давных часов была Олехновичова* (1627, ИЮМ, XXII, с. 235); 2) у ролі звязак пры іх выступалі дзеясловы цяперашняга, прошлага і будучага часу; 3) кароткія прыметнікі мелі форму толькі назоўнага склону. Поўныя якасныя і адносныя прыметнікі ў складзе СІВ указвалі на пастаянную, нічым неабмежаваную прыкмету, першапачаткова мелі форму назоўнага склону (у мужчынскім родзе канчаток *-ый/-ий* значна дамінуе над канчаткам *-ы/-и*), спалучаліся з рознымі ў лексічных і граматычных адносінах дзеяслоўнымі звязкамі (*быти, стати, статися* і інш.): *он лет своих ест дорослыи* (1596, АВК, XXXII, с. 169); *мѣста бѣду^m великие* (Стрыйк., с. 4356); *та сусаⁿка была ве^lми неⁿкнаа* (Жыц. св., с. 3). Творны прэдыкатыўны поўных прыметнікаў у старабеларускіх пісьмовых крыніцах фіксуецца з XV ст. і асабліва шырока з XVI ст., што было звязана, верагодна, з уплывам творнага склону назоўнікаў у складзе іменнай часткі выказніка, для ўказання на абмежаваную ў часе, непастаянную прыкмету: *крестъ ... дорослы^m не естъ пожиточнымъ* (Унія, с. 426); *хѣды^m быⁿ на твари* (Зб. 752, с. 4476); *бѣдѣ дѣжи^m вечне* (Хран., с. 1596). Паводле М. Булахава, інтэнсіўнае развіццё творнага прэдыкатыўнага, у выніку чаго ён увабраў у сябе частку функцый назоўнага прэдыкатыўнага (слаба дыферэнцыяванага ў сваіх сэнсавых адценнях), замяніў сабой другі вінавальны і другі давальны, звязана як з унутранай неабходнасцю ўдасканаліць граматычны лад, так і з іншаславянскім моўным уздзеяннем [Булахаў 1971, с. 39]. У складзе СІВ фіксуюцца таксама прыметнікі ў ступені параўнання; пры гэтым звяртаюць на сябе ўвагу кароткія формы вышэйшай ступені параўнання тыпу *долъжша* (*одна сторона естъ долъжша и ширша* (Валх., с. 63)), паказальныя для твораў перакладных або створаных білінгвамі і таму разглядаюцца «як вынік польскага або чэшскага ўплыву» [Мова 1988, с. 123]; з суфіксам *-ейш-* тыпу *краснеиша* (*котораа была краснеиша над слоунца* (Пак. Хр., с. 36)); замацаваныя толькі ў рэлігійных тэкстах поўныя формы з суфіксам *-айш-* пасля шыпячых: *абы былъ крѣпчайши^m* (Навука, с. 49).

Дзеепрыметнік у складзе СІВ. У названай сінтаксічнай функцыі ў першую чаргу выступалі кароткія дзеепрыметнікі прошлага часу залежнага стану з суфіксамі *-н-, -он-, -ен-, -т-* са звязкамі, выражанымі дзеясловамі ў розных часавых формах: *где пото^m кр^cтоу^c оукрижованъ быⁿ* (Валх., с. 496);

^{**} М. Булахаў пералічвае такія прыметнікі ў сваёй манаграфіі [Булахаў 1971, с. 31]. Аднак прапанаваны ім спіс з 88 лексем, вядома, няпоўны, на што ўказвае скарачэнне і інш.: ... *чистъ, шкоднѣ, щедръ, щастливъ* і інш. [Булахаў 1971, с. 31].

рокі *статэмовыя ... бѣдѣтъ зложоны* (Трыб., с. 126); *написана естѣ вса твоа воздержливість* (Каз. Кір., с. 1556). СІВ з кароткімі дзеепрыметнікам нікага роду адзіночнага ліку часта ўтвараў прэдыкатыўны цэнтр безасабовых сказаў, што А. Жураўскі назваў «яркай асаблівасцю сінтаксічнага ўжывання» гэтай формы дзяслова ў старабеларускай мове. Першапачаткова яна фіксуецца ў тэкстах, якія зведалі ўплыў польскай мовы: *онъ те^ж биде^т възывати и не бѣде^т еми о^т вѣчано* (Зб. 262, с. 104); затым шырока адзначаецца і ў арыгінальных творах: *в коньстѣтыцѣи сего^ж теперешнегo со^сму естѣ описано и доложено* (Трыб., 2); *имъ тое не было за зле мѣто* (Апакр., с. 42). З канца XVI ст. у прэдыкатыўнай функцыі фіксуюцца поўныя дзеепрыметнікі: *са^т тѣлобѣ его бы^т з дѣрева мистѣ^пны^с рѣзаны^с* (Стрык., с. 446); *слугамъ це^рковны^м о^т даны^с естѣ* (Пралог, с. 5746); *забиты^и естѣ ца^р оный* (Зб. 752, с. 297). Аналіз іх выкарыстання А. Жураўскаму дазволіў сцвярджаць, што «гістарычна для беларускай мовы больш натуральнымі з’яўляюцца поўныя формы дзеепрыметнікаў у ролі выказніка» [Гістарычная 1971, с. 306]. Фактычны матэрыял ілюструе марфалагічную варыянтнасць, якая праяўлялася ў наяўнасці розных суфіксаў пры ўтварэнні дзеепрыметнікаў ад дзясловаў з суфіксам *-ну-*: *одна коморка была замкнена* (1623, ИЮМ, VIII, с. 395) – *тыи кнѣгы имею^т быти за тремѣ ключи замкнѣты* (Вісл., с. 426); *онъ отъ певныхъ особъ естѣ потягненъ о певные разницы* (1596, АЗР, IV, с. 136) – *естли бы хто шляхтича забиль, а потомъ до права потягнуть былъ* (1551, АЗР, III, с. 34). Зрэдку сустракаюцца СІВ з архаічнымі дзеепрыметнікамі цяперашняга часу незалежнага стану, якія выступаюць у форме мужчынскага роду назоўнага склону адзіночнага ліку: *будеши всегда кривду терпѣи* (Скар. ДЗ, с. 53); *естѣ в тои час ца^рь Гелѣи адаи и пѣи* (Скар. ТЦ, с. 165).

Прыслоўе і словы катэгорыі стану ў складзе СІВ. Звяртае ўвагу прадстаўленасць у СІВ прыслоўяў у вышэйшай ступені параўнання: *братіе естѣ крѣта чѣтнѣе и дшамъ полѣзнее* (Чэця, 246); *цена жити была тане^т* (Барк., с. 152). СІВ з формамі ступеняў параўнання на *-ее* маюць месца ў рэлігійных творах і ў ранніх дзелавых дакументах, у час стварэння якіх былі вельмі адчувальнымі агульнаўсходнеславянскія пісьмовыя традыцыі і нормы царкоўнаславянскай пісьменнасці [Мова 1988, с. 299]. Шырэй у складзе СІВ фіксуюцца набліжаныя да прыслоўяў словы катэгорыі стану (або асобая група прыслоўяў – прыслоўі стану): у такім разе СІВ з’яўляецца прэдыкатыўным цэнтрам аднастаўнага безасабовага сказа і часта мае пры сабе дапаўненне ў давальным склоне і / або інфінітыў. Вылучаюцца дзве групы СІВ паводле семантыкі іх іменнай часткі: 1) перадаюць стан чалавека або прыроды, іменная частка выражана звычайна адпрыметнікавымі ўтварэннямі: *праву его ничого шкодно бытъ не можетъ* (1664, АВК, XX, с. 375); *в наполне^ти статкѣ его бѣде^т тошно емѣ* (Зб. 262, с. 206); 2) перадаюць магчымасць / немагчымасць, неабходнасць / абавязковасць ажыццяўлення чаго-небудзь; іменная частка прадстаўлена словамі *вольно, лзе, нетъ, невозможно, нелга, нелза, нельзе, нелзи, неможно, немоцно, можно, мочно, треба, потребно* і пад.: *лъзѣ бы намъ то дѣло дѣлати* (1486, АЗР, I, с. 108); *намъ такового дела земленого нельзе сѣдити* (1538, КВЗС, с. 666); *вольно будетъ ее милости ... ъменье держать* (1582, АВК, XXXV, с. 56). Трэба падкрэсліць, што ў рознажанравых дзелавых дакументах па прычыне іх сацыяльна-рэгулятыўнага зместу і функцый уздзяння і паведамлення падобныя кампаненты СІВ разглядаюцца як эксплікатары імператыўнасці (абавязковасці ці неабходнасці) выканання прынятых распараджэнняў, пастаноў, заканадаўча зацверджаных норм і правіл

паводзін), якая ў сваю чаргу з'яўляецца адным з маркёраў дзелавога стылю старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы.

Іншыя частціны мовы ў складзе СІВ: указальныя і прыналежныя займеннікі: *хто е^{тм} тотъ* (Цяп., с. 106); *имена сѣтъ тые* (Цяп., с. 126); *влоская земля в коротком часе ... наша будетъ* (Атыла, с. 219); *а я не естемъ таковая* (1539, КВЗС, с. 129); колькасныя і парадкавыя лічэбнікі: *быль одень млодене^н* (Зб. 107, с. 646); *которы^с первы^с бы^л в шихъ корабле^с приходачи^х* (Троя, с. 19); а таксама колькасна-іменныя спалучэнні: *Иосифъ баше шестинадесети лѣтъ* (Скар. КБ, с. 676); *Иосифъ был лѣтъ семинадесати* (Хран., с. 59).

Можна меркаваць, што на прадстаўленасць спосабу выражэння іменнай часткі выказніка ў тым ці іншым пісьмовым помніку ўплывала яго жанравая прыналежнасць або паходжанне. Напрыклад, у выданнях Францыска Скарыны пашыраны назоўны прэдыкатыўны назоўнікаў і прыметнікаў, што адпавядала нормам агульнаўсходнеславянскай і царкоўнаславянскай моў: «... па асаблівасцях ужывання форм прэдыкатыўных назоўнікаў пераклады Скарыны знаходзяцца бліжэй да традыцый царкоўнаславянскай літаратуры» [Рапацэвіч 2000, с. 18]. Між тым адзначаецца малапрадуктыўнасць у іменнай частцы СІВ назоўнікаў вінавальнага склону без прыназоўніка і яго замена назоўнікам творнага склону або вінавальнага склону з прыназоўнікам [Рапацэвіч 2000, с. 19]. І. Клімаў таксама пісаў, што Цяпінскі ў перакладзе свайго Евангелля на беларускую мову ішоў строга за арыгіналам, і толькі зрэдку рабіў якіясьці замены, напрыклад, замену ліку звязкі або замену назоўнага склону іменнай часткі творным склонам, што «залежала ад характару і формы дзеяслова (напрыклад, пры *быти*, у формах *сутъ* ці *прошлага часу*), а таксама ад польскага ўплыву. У польскіх перакладах (напрыклад, В72 (Біблія ў перакладзе Сымона Буднага (Нясвіж, 1572) – *Н. П.*) на ўсіх гэтых месцах звычайна ўжываецца Т. скл.» [Клімаў 2012, с. 150].

Выбар склону назоўніка іменнай часткі часта залежаў ад яе пазіцыі ў складзе СІВ, што ў прыватнасці пацвярджае аналіз «Кнігі Віцебскага земскага суда» (1538–1540): у тых канструкцыях, дзе іменная частка знаходзіцца ў прэпазіцыі адносна дзеяслоўнай звязкі, дастаткова часта выкарыстоўваецца творны прэдыкатыўны назоўніка, і наадварот – у постпазіцыйным размяшчэнні іменнай часткі назоўнікі маюць форму назоўнага склону. Параўн.: *которы^н в на^с коморникомъ былъ* (1538, КВЗС, с. 74); *Чи з розказаньемъ ста^нцовы^н онъ вижемъ былъ* (1539, КВЗС, с. 120); *матъка моя небо^жчица после отъца моего вдовою зостала* (1539, КВЗС, с. 150) – *и^ж небо^жчикъ князь Сеньски^н Миха^нду Курешову былъ братъ* (1539, КВЗС, с. 150); *онъ былъ мне прятель* (1539, КВЗС, с. 156); *я былъ его человекъ непохожы^н, а ямъ есть человекъ господарскии королевскии здавѣна* (1539, КВЗС, с. 109).

Такім чынам, у ходзе даследавання ўстаноўлена, што 1) у старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове састаўны іменны выказнік у свой склад уключаў іменную частку, якая выражалася часцей за ўсё назоўнікамі ў назоўным, творным, радзей у іншых ускосных склонах, кароткімі якаснымі прыметнікамі ў назоўным склоне; поўнымі прыметнікамі ў назоўным і творным склонах, прыметнікамі ў ступенях параўнання; кароткімі і поўнымі дзееспрыметнікамі залежнага стану *прошлага часу*; прыслоўямі і набліжанымі да іх словамі катэгорыі стану; радзей – прыналежнымі, адноснымі займеннікамі і колькаснымі і парадкавымі лічэбнікамі; 2) асаблівасцю сінтаксічнага ўжывання кароткіх дзееспрыметнікаў ніякага роду трэба лічыць іх функцыянаванне ў складзе СІВ у аднастаўных безасабовых сказах; 3) на

выражэнне іменнай часткі СІВ назоўным або творным склонам назоўнікаў і прыметнікаў маглi аказваць уплыў яе размяшчэнне (прэ- ці постпазіцыйнае) у структуры выказніка, паходжанне пісьмовага тэксту, яго жанравая прыналежнасць, граматычныя сістэмы іншых славянскіх моў (галоўным чынам польскай і царкоўнаславянскай), нормы правапісу агульнаўсходнеславянскай літаратурна-пісьмовай мовы, імкненне адлюстравач у арфаграфіі асаблівасці жывога маўлення; 4) пералічаныя фактары сталі прычынай варыянтнасці пісьмовага афармлення іменнай часткі СІВ, што назіраецца ў тым ліку і ў межах аднаго помніка (параўн., напрыклад, *шатою **п**рiодѣтymi сталiстеса* (Каліст, I, с. 476) – *быль Іоанъ **п**рiодѣтныи* (там жа, с. 2756); *названо его **ц**есаре^м* (Тр. гіст., с. 806) – *цесаро^м для того назвалса* (там жа).

Вынікі вывучэння састаўнога іменнага выказніка ў старабеларускай мове паспрыяюць тэарэтычнаму асэнсаванню дынамікі, асноўных тэндэнцый і заканамернасцей развіцця яе сінтаксічнай сістэмы, будуць выкарыстаны пры характарыстыцы моўных адметнасцей помнікаў старабеларускай пісьменнасці розных жанраў; ілюстрацыйны матэрыял даследавання можа знайсці выкарыстанне пры ўкладанні слоўнікаў сінтаксічных канструкцый пэўнага помніка / помнікаў аднаго жанру / аднаго стылю / аднаго храналагічнага перыяду, з'яўленне якіх запоўніць лакуну ў беларускай гістарычнай лексікаграфіі і забяспечыць развіццё яе тэарэтычнай базы.

ЛІТАРАТУРА

Бірала, А. Я., Булахаў, М. Г., Жыдовіч, М. А. і інш. (1957). *Нарысы па гісторыі беларускай мовы*. Мінск, 450 с.

Булахаў, М. Г. (1971). *Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы XVI–XVII стст. Частка 2. Сінтаксічны нарыс*. Мінск, 296 с.

Булыка, А. М., Жураўскі, А. І. і Крамко, І. І. (1970). *Гістарычная марфалогія беларускай мовы*. Мінск, 328 с.

Булыка, А. М., Жураўскі, А. І., Крамко, І. І. і Свяжынскі, У. М. (1988). *Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст*. Мінск, 320 с.

Клімковіч, О. А. (2013). *Язык и стиль русских и белорусских актовых документов XIV–XVI вв.* Автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.02 «Русский язык»; 10.02.01 «Белорусский язык». Мінск, 26 с.

Клімаў, І. П. (2012). *Евангелле ў перакладзе Васіля Цяпінскага*. Мінск, 338 с.

Паляшчук, Н. В. (2017). Гістарычны сінтаксіс беларускай мовы: стан і перспектывы вывучэння. [У:] *Беларуская граматыка: ад Браніслава Тарашкевіча да сучаснасці*. Зб. матэрыялаў Міжнар. навук. канф., Мінск, 19–20 студз. 2017 г. В. А. Мандзік і інш. (рэдкал.). Мінск, с. 131–138.

Паляшчук, Н. В. (2018). Формы часу дзеяслова ў функцыі простага дзеяслоўнага выказніка (на матэрыяле старабеларускай свецка-мастацкай пісьменнасці). [У:] *Адзінаццатая Танкаўскія чытанні*. Зб. навук. арт. В. Д. Старычонок (адк. рэд.). Мінск, с. 160–163.

Паляшчук, Н. В. (2019). Часавыя формы дзеясловаў у сінтаксічнай функцыі простага дзеяслоўнага выказніка (на матэрыяле помнікаў старабеларускай рэлігійнай пісьменнасці). [У:] *Беларуская мова ў сакральнай сферы: гісторыя і сучаснасць*. Матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 21 лют. 2018 г. С. Л. Гаранін (адк. рэд.). Мінск, с. 212–222.

Парукаў, А. А. і Клеўжыц, Г. А. (1987). Выражэнне галоўных членаў сказа ў прадмовах і пасляслоўях Скарыны. [У:] *Беларуская мова*, вып. 15, с. 91–100.

Рапацэвіч, С. Я. (2000). *Сінтаксіс пражскіх выданняў Францыска Скарыны*. Дыс. ... канд. філал. навук. 10.02.01 «Белорусский язык». Мінск, 131 л.

УМОЎНЫЯ СКАРАЧЭННІ КРЫНІЦ ДАСЛЕДАВАННЯ

- АВК – *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею* (1885–1915). Вильна, т. I–XXXIX.
- АЗР – *Акты, относящиеся к истории Западной России* (1846–1853). Санкт-Петербург, т. I–V.
- Алекс. – «Александрыя» пачатку XVII ст. (рукапіс РНБ).
- Апакр. – «Апакрысіс» (Вільня, 1598).
- Атыла – «Гісторыя аб Атыле» каля 1580 г. (рукапіс Бібліятэкі імя Э. Рачынскага ў Познані).
- Барк. – Баркалабаўскі летапіс канца XVI – пачатку XVII ст. (рукапіс ДГМ).
- Біблія – Біблія пачатку XVII ст. (рукапіс РНБ).
- Будны – «Катэхізіс» Сымона Буднага (Клецк, 1562).
- Валх. – «Аповесць аб трох каралях-валхвах» канца XV ст. (рукапіс РНБ).
- Вісл. – Вісліцкі статут пачатку XV ст. [In:] Roman, S. i Vetulani, A. (1959). *Ruski przeklad polskich statutow ziemskich*. Wroclaw ; Krakow.
- Жыц. св. – «Жыцця святых» сярэдзіны XVII ст. (рукапіс РДБ).
36. 107 – Зборнік павучанняў сярэдзіны XVII ст. (рукапісы БАН Літвы).
36. 262 – Зборнік біблейскіх кніг пачатку XVI ст. (рукапіс БАН Літвы).
36. 752 – Зборнік жыццй святых другой палавіны XVII ст. (рукапіс ДГМ).
- ИЮМ – *Историко-юридические материалы, извлеченные из архивных книг губерний Витебской и Могилевской* (1871–1906). Витебск, вып. I–XXXII.
- Каз. Кір. – «Казанне Кірыла» (Вільня, 1596).
- Каліст – «Евангелле вучыцельнае» Каліста (Еўе, 1616).
- КВЗС – Кніга Віцебскага земскага суда 1533–1540 гг. (рукапіс ЦДАСА).
- Навука – «Навука аб сямі тайнах» (Вільня, 1620).
- Неба – «Аб паясах нябесных» канца XVI ст. (рукапіс НББ).
- Пак. Хр. – «Пакуты Хрыста» канца XV ст. (рукапіс РНБ).
- Рач. – Летапіс па спісе Рачынскіх каля 1580 г. (рукапіс Бібліятэкі імя Э. Рачынскага ў Познані).
- Скар. – Біблія выдання Францыска Скарыны; ДЗ – Другазаконне; КБ – Кніга Быцця; ТЦ – Трэцяя кніга царстваў (Прага, 1516–1519).
- Стрыйк. – «Хроніка» Мацея Стрыйкоўскага пачатку XVII ст. (рукапіс РНБ).
- Тр. гіст. – «Траянская гісторыя» пачатку XVII ст. (рукапіс РНБ).
- Троя – «Аповесць аб Троі» пачатку XVI ст. (рукапіс БАН Украіны).
- Трыб. – «Трыбунал» (Вільня, 1586).
- Унія – «Унія» (Вільня, 1595).
- Хран. – «Хранограф» сярэдзіны XVII ст. (рукапіс РДБ).
- Цяп. – Евангелле ў перакладзе Васіля Цяпінскага (Цяпіна, каля 1580 г.).
- Чэцця – «Чэцця» 1489 г. (рукапіс БАН Украіны).

*Подано до редакції 19.04.2019 року
Прийнято до друку 20.05.2019 року*